

ქართული ერა და ეოჯტალოგოიური წელიწადი

«დღეთა იხმით და თაუეთა, ქამთა და წელთა» (გლ. IV, 10)

ცხოვრების რთული მოთხოვნილებები ადამიანთა საზოგადოებაში იწვევს საჭიროებას დაყოფილ იქნეს დრო, რომლის არეზე იშლება მისი ყოველდღიური არსებობა, ცალკეულ ერთეულებად, როგორცაა დღე, კვირა, თვე, წელიწადი, და აწარმოოს ამ ერთეულების აღრიცხვა. თვლა. აქედან წარმოიშვა წელთ ან ქამთ-აღრიცხვა. თვითეულ ერს, რომელიც კულტურის გარკვეულ საფეხურზე ასულა, დაუდგენია თავისი ერა. ესე იგი წელიწადი, საიდანაც ის დროთა აღრიცხვას იწყებს. სხვადასხვა ქვეყანაში წელთ-აღრიცხვის გამოსავალ წერტილად ან ერად სხვადასხვა მოვლენა აუღიათ, უფრო კი ესათუის მნიშვნელოვანი ფაქტი თუ ისტორიული პიროვნება. ასე, მაგალითად, ძველი ბერძნები წელთ-აღრიცხვას აწარმოებდნენ ე. წ. ოლიმპიურ ვარჯიშობათა მიხედვით, ძველი რომაელები—ქალაქ რომის გაშენებიდან, ქალდეველნი—ნაბონასარის მეფობიდან: ცნობილია ერა სელევკიდებისა ან ალექსანდრე მაკედონელისა. ფილიპესი, ავგუსტოსი. დეოკლიტიანესი და სხვ. იმ ქვეყნებში. სადაც იდეოლოგიური ჰეგემონია ეკლესიას ეკუთვნოდა, წელთ-აღრიცხვას საფუძვლად რელიგიური მონაგონარი ედო. ამას ვხედავთ, მაგალითად, ებრაელთა შორის, სამაჰმადიანო და საქრისტიანო ქვეყნებში. ასეთი ქვეყნების რიცხვს ეკუთვნოდ. სხვათა შორის, ფეოდალურ-ქრისტიანული საქართველოც.

როგორც სხვა საქრისტიანო ქვეყნებში. საქართველოში ცნობილი იყო სამი ერა ან სამი სისტემა წელთ-აღრიცხვისა: «დასაბამითგან». «ქრისტესით» და «ქორონიკონით». გავითვალისწინოთ ხასიათი და გენეზისი წელთ-აღრიცხვის დასახელებული სამივე სისტემისა.

ერა «დასაბამითგან» თვლას აწარმოებს „ქვეყნის დასაბამიდან“, resp. „გაჩენიდან“. მაგალითად, აბო ტფილელის ბიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ აბოს თავი მოჰკვეთეს «დასაბამით გარდასრულთა ექუსათას ოთხას ოცდამეოთხესა წელსა»; ამით ავტორს იმის თქმა სურს, რომ „ქვეყნის გაჩენიდან“ აბოს სიკვდილამდე გასულა 6424 წელი.

ერა «ქრისტესით», რომელიც დღესაც დარჩენილია. წელთ-აღრიცხვა ა იწყებს „ქრისტეს დაბადებიდან“; ასე, მაგალითად, როდესაც ჩვენ ვკითხულობთ. რომ ესადაეს წიგნი გადაწერილია «შობითგან» ან «განხორციელებითგან», გინ ა

თუ «დაბადებითგან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესით ჩა წელსა». ეს ნიშნავს, რომ „ქრისტეს დაბადებითგან“ ამ წიგნის გადაწერამდე გასულა 1001 წელი.

წელთ-აღრიცხვა «ქორონიკონით», რომელიც სხვა ქვეყნებშიაც ცნობილი იყო და ჩვენში უცხოეთიდან შემოვიდა, წარმოებს 532-წლიანი ციკლით და მზისა და მთვარის მიმოქცევაზეა დამყარებული: მზის სრული ციკლი (28 წ.), გამრავლებული მთვარის ციკლზე (19 წ.), გვაძლევს 532-წლიან ციკლს, რომლის შემდეგ კვირის, თვის და წლის დღეები უცვლელი თანმიმდევრობით მეორდება, ესე იგი 532 წლის შემდეგ თვის რიცხვები იმავე დღეებში მოვა, რომელშიაც ისინი წელს ხვდებიან. ამათუიმ ერის ისტორიაში შეიძლება რამდენიმე 532-წლიანი ციკლი ან «ქორონიკონი» იყოს: ჩვენს ძველ ისტორიაში, როგორც ცნობილია, უმთავრესად ორ ციკლთან ან მოქცევასთან გვაქვს საქმე: მეცამეტესა და მეთოთხმეტესთან, მეცამეტე იწყება 781 წელს¹, მეთოთხმეტე კი 1313 წელს. ეს უკანასკნელი, ქორონიკონის, ერა თითქოს. ერთი შეხედვით, ასტრონომიულ საფუძველზეა აგებული, მაგრამ მხოლოდ ერთი შეხედვით, ნამდვილად იმასაც რელიგიური საფუძველი აქვს, რადგანაც მის გამოსავალ წერტილსაც «ქვეყნის გაჩენა» შეადგენს, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ.

აღნიშნული სამი სისტემა წელთ-აღრიცხვისა ფეოდალურ-ქრისტიანულ საქართველოში პრაქტიკულ ხმარებაში შედარებით გვიან შემოდის. ძეგლებით ხელმისაწვდენ ისტორიულ ხანაში თავდაპირველად აქ ფაქტებსა და მოვლენებს ამათუიმ ხელმწიფის მეფობით ათარიღებენ. ასეა, ყოველ შემთხვევაში. საქმე წარმოდგენილი V – VI საუკუნეთა ორიგინალურს ლიტერატურულ დოკუმენტებში. ასე, მაგალითად, მეხუთე საუკუნის მწერალი იაკობი შუშანიკის ღვაწლის დასაწყისს შემდეგნაირად ათარიღებს: «იყო მერვესა წელსა [პეროზ] სპარსთა მეფისასა კარად სამეფოდ წარემართა ვარსკენ პიტიახში». მეექვსე საუკუნის უცნობი ავტორი გადმოგვცემს, რომ ესტატე მცხეთელი ქართლს მოსულა «წელსა მეათესა ხუასრო მეფისასა».

ეხლა უნდა დაწვრილებით განვიხილოთ, როდის სახელდობრ ან საიდან შემოვიდა ჩვენში აღნიშნული სისტემები და რაზეა ისინი დამყარებული?

წელთ-აღრიცხვა «ქრისტესით» შემოღებულია 525 წელს დასავლეთ-ევროპაში დიონისე მცირის მიერ: 532 წელი არის პირველი, ისტორიაში ცნობილი, თარიღი «ქრისტესით», რომელიც დიონისეს ეკუთვნის. ეს ერა სამი ვარიაციისა იყო: ზოგი გამოსავალ წერტილად იღებდა ქრისტეს «დაბადებას». ზოგი მის «ენებას, ჯუარცმას და აღდგომას», ზოგი «ამაღლებას». აღნიშნული წელთ-აღრიცხვა თავდაპირველად უმთავრესად დასავლეთ-ევროპაში იხმარებოდა: ოფიციალურ დოკუმენტებში ის პირველად 742 წელს ჩანს, მუდმივს ხასიათს კი მხოლოდ მეათე საუკუნეში ღებულობს. საქართველოში ეს ერა, შედარებით აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებთან, ადრე გვხვდება; პირველად ის გამოუყენებია იოანე საბანისძეს (VIII ს. გასულს), რომელმაც აბო ტფი-

¹ ბიზანტიაში ის იწყებოდა 893 წელს, როგორც ამას აღნიშნავს „აფხაზთა ქრონიკაც“ (თ. ეორდანი, ქრონიკები I, 83); ეს იმიტომ, რომ ქართული წელთ-აღრიცხვის ერთი სისტემა, როგორც დავინახავთ, 112 წლით განსხვავდებოდა ბიზანტიურისაგან.

ლელის მარტვილობის დასათარიღებლად მიმართა „წელიწადსა ვნებიტგან და მკუდრეთით აღდგომით“ მაცხოვრისა. შემდეგ მას ვხედავთ ჰადიშის ოთხთავის დათარიღებაში: ის გადაწერილი ყოფილა „შობითგან უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესით ჩა“ წელსა. თავი უჩენია მას აგრეთვე საქართვ. მუზეუმის დავითონში (№ 38. ფონდი A), სადაც ნათქვამია, რომ ქრისტეს შობიდან დღევანდელ დღემდე (ხელნაწერის გადაწერამდე) განვლო 974 ან, უფრო სწორად, 904 წელმაო; უკანასკნელს შემთხვევაში «შობად» ნაგულისხმევია ჯუარცმა-აღდგომა-ამაღლება. იოანე-ზოსიმე (X ს.) ერთს შემთხვევაში ასახელებს „ჯუარცუმას“¹, მეორეჯერ ამაღლებას²; „ამაღლებასვე“ იღებს «მოქცევაჲ ქართლისაჲ» და ნინოს შატბერდულ-ქელიშური «ცხოვრება»³. ერა ქრისტეს ჯუარცმა-ვნება-აღდგომა-ამაღლებისა, რომელიც პირველად, როგორც ვთქვიო. იოანე საბანისძეს გამოუყენებია. მომდინარეობს Chronicon Paschale-დან: ამ ძეგლში. რომელიც დაახლოვებით 630—641 წლებშია დაწერილი. მოცემულია «ქრისტეს ამაღლების» ერა (რუსი. ზოგიერთ შემთხვევაში—ვნება ქრისტესი), რომლის პირველი წელი არის 5540 ქვეყნის გაჩენიდან, 31 წელი ქრისტეს დაბადებიდან⁴. განსხვავება იმაშია მხოლოდ. რომ ჩვენში «ამაღლებად» ზოგს შემთხვევაში «შობას» გულისხმობენ⁵, თან ქრისტეს შემდეგ სთვლიან 34 წელს.

რაც შეეხება ერას «ქვეყნის გაჩენითგან» ან, როგორც სხვანაირად იტყვიან. «ადამიდან» ქრისტეს დაბადებამდე, ის სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვანაირად იხმარებოდა. ცნობილია შემდეგი სახე ამ წელთ-აღრიცხვისა: 5198 წ. ევსევი კესარიელისა, 5492 წ. პანოდორე ალექსანდრიელისა ან ეგვიპტელისა, 5500 წ. ანიანე ალექსანდრიელისა და იულიოს აფრიკანელისა, 5508 წ. ბიზანტიელებისა ან 𐌆𐌗𐌆𐌱 𐌸𐌱𐌰𐌭𐌏𐌔. იცნობდნენ თუ არა ჩვენში აღნიშნული წელთ-აღრიცხვის ჩამოთვლილ სახეებს?

ევსევი კესარიელის 5198-წლიანი ერის კვალს საქართველოში ადასტურებს თითქოს ზოგიერთი ნუსხა სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონისა (მაგალ. № 873, ფონდი A), სადაც გადამწერი შენიშნავს: „ქართველები დასაბამითგან ქრისტემდე 5198 წელს სთვლიანო; ასეთი ანგარიში, რომელსაც ემბრობიან ფრანგნი და სომეხნი, უფრო სწორია, ვიდრე ბერძნების 5508 წელი. ეს უკანასკნელი დამყარებულია აკვილა სვინოპელის მიერ 543 წელს გარყვნილს ებრაული ბიბლიის ტექსტზე, ვინაიდან მან, აკვილამ. „ქრისტეს გამოჩინება მიფარვით დაწერაო“⁶. სომხეთში თითქოს მართლაც სცოდნიათ ეს ერა⁷, რაც შეეხება საქართველოს. მისი პრაქტიკულად გამოყენების მაგალითს აქ ვერსად ვერ ვხვდებით.

¹ კ. კეკელიძე, როდისაა გადაწერილი ადიშის საბარება? ტფილ. უნივერ. მოამბე II, 394.

² იქვე.

³ Описание II, 710, 718, 746.

⁴ F. Ginzel, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie III, 291.

⁵ Описание II, 710, 718.

⁶ М. Джанашивили, Описание рукописей церк. Музея III, 113—114.

⁷ Dulaurier, Recherches sur la chronologie arménienne, p. 184.

პანოდორეს 5492 და ანიანეს 5500-წლიანი ერა ხმარებული ყოფილა ჩვენში განსაკუთრებით მეათე საუკუნის დამლევამდე, ამის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა ერთხელ შემთხვევა დაწერილებით გველაპარაკნა¹. ამიტომ ნათქვამს ეხლა აღარ გავიმეორებთ.

5508-წლიანი ბიზანტიური ერა, რომელიც მეშვიდე საუკუნეში უნდა იყოს შექმნილი², სხვა საქრისტიანო ქვეყნებშიაც გავრცელდა: მისი გამოყენების კვალს ქართულ ძეგლებში მეთერთმეტე საუკუნის დამდეგამდე ვერ ვხვდებით³. ეს იმით აიხსნება, რომ საზოგადოდ აღმოსავლეთში შედარებით გვიან იჩენს ისეთავს, და არა მარტო აღმოსავლეთში, მის სამშობლოშიაც კი მას ზეათე საუკუნემდე აღექსანდრიული ერა ეცილებოდა⁴. საყურადღებოა, რომ თავდაპირველად ის ისეთს ქართულ ძეგლებში გვხვდება, რომელნიც დაწერილნი არიან თვით ბიზანტიაში. ასეთია. პირველ ყოვლისა, „ანდერძი“ ექვთიმე ათონელის მიერ ნათარგმნის მათეს სახარების განმარტებისა: „დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას... ინდიკტიონსა ბერძულად 11, ქორონიკონი იყო დასაბამითგანთა წელთაჲ 6501“⁵; ეს ქორონიკონი უდრის 1002 წელს (6510 - 5508); ამასვე უდრის „ბერძნული ინდიკტიონი 11“ $\left[R = \left(\frac{1002 + 3}{15} = 67 \right) 0, \text{resp. } 15 \right]$. ექვ-

თიმეს მეორე „ანდერძში“, რომელიც დართული აქვს „დილოლონს“, ნათქვამია: „ითარგმნა - ბერძულად დასაბამითგან 65010, ქართულად ქორონიკონი იყო სლა“⁶; დასაბამითგან 6519 უდრის 1011 წელს (6519 - 5508), მასვე უდრის ქართული ქორონიკონის 231 (780 + 231). გიორგი ათონელი ამბობს ექვთიმეს შესახებ, რომ ის „აღესრულა თთუესა მაისსა ათცამეტსა, დღესა ორშაბათსა. ინდიკტიონსა ათერთმეტსა, წელთა დასაბამითგან სოულისაჲთ ექუ'ათას ხუთას ოცდამეათექუსმეტსა“⁷. „თერთმეტი ინდიკტიონი“ უდრის 1028 წელს $\left[R = \left(\frac{1028 + 3}{15} = 68 \right) 11 \right]$, როდესაც 13 მაისი მართლაც ორშაბათს მო-

¹ „როდისაა გადაწერილი ადიშის სახარება? ტფილ. უნივერ. მოამბე II, 392--397.

² F. Ginzell, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie II, 242.

³ აბო ტფილელის მარტვილობაში, რომელიც გამოცემულია მ. საბინინის მიერ. ნათქვამია, რომ აბო აწამეს მაცხოვრის აღდგომიდან და ვნებიდან - წელიწადსა შვიდას ოთხ-ცოცდა შვათესა... დასაბამითგან გარდასრულთა წელთა ექუსიათას ორას ოთხმოცდა ათურა-მეტსა“ (საქართვ. საშოთხე, გვ. 341). ქრისტესით 790 მაშინ უდრის დასაბამითგან 6298 წელს, როდესაც 5508 წელს ვითვლით (6298 - 5508 = 790). ამ გარემოებამ გვატყვევინა ჩვენ ერთხელ, რომ 5508-წლიანი ერა ჩვენ ძველად, მეათე საუკუნემდეც გვხვდებაო („როდისაა გადაწერილი ადიშის სახარება? ტფილ. უნივერ. მოამბე II, 394, შენ. 2), რაც ეხლა კატეგორიულად უნდა უარყვოთ. საქმე ისაა, რომ ასეთი დათარიღება აბოს მარტვილობისა არც ერთს დღეს ცნობილს ხელნაწერში არაა; ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს სრულიად შეგნებული კორექტურა მ. საბინინისა (რაც მის გამოცემებში საერთოდ ცნობილია), რომელსაც საფუძვლად უდევს აროსეს მოსაზრება, ვითომც აბო 790 წელს აწამეს (Additions et éclair. p. 132-3).

⁴ Ginzell II, 292.

⁵ ხელნაწ. გელათის მონასტრისა (ეხლა ქუთაისის მუზეუმის) № 20; შეად. თ. კორნაძისა, ქორონიკები I, 139.

⁶ ხელნაწ. საქართვ. მუზეუმისა № 1103 (ფონდი A), ფ. 117.

⁷ ათონის კრებული, გვ. 59.

დიოდა. 6536 წელი „დასაბამითგან“ მაშინ უდრის 1028 წელს ქრისტეს შემდეგ, როდესაც „ქვეყნის გაჩენიდან“ ქრისტემდე 5508 წელს ვიანგარიშებთ (6536—5508). მეთერთმეტე საუკუნიდან მრავლადა გვაქვს ბიზანტიური წარმოშობის ძეგლები, რომლებიც 5508-წლიან ერას იძლევიან¹, ქართული წარმოშობისა კი არც ერთი; ეს იმის მაჩვენებელია, რომ მეთერთმეტე საუკუნეში ამ ერას ჯერ კიდევ ვერ მოუპოვებია გავრცელება თვით საქართველოში.

ყველაზე მეტად ცნობილია ჩვენში 5604-წლიანი წელთ-აღრიცხვა; ერა, რომელიც „ქვეყნის გაჩენიდან“ ქრისტემდე 5604 წ. სთვლიდა, ქართველებს საკუთარ, ნაციონალურ ერად მიუჩნევიათ. საიდან, როგორ ან როდის შეითვისეს მათ ასეთი ერა?

ამ საკითხს ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში ჩაუფიქრებია ჩვენი მწიგნობრები. ასე, მაგალითად, მეთათე საუკუნეში იოანე-ზოსიმე ამბობდა: „ასდა ათორმეტითა წლითა წინაჲთ ითუალვენ ქართველნი ქორონიკონისა თავისა დაწყებასა ვისისაგანმე მოცთუნებითა“-ო. მეცამეტე საუკუნეში აბუსერიძე ტბელი. ჰკითხულობს რა: „რამსა მიზეზისათვს უმეტესთა წელთა ითუალვენ სოფლისა დასაბამითგან ქართველნიო“. - თვითვე იძლევა ასეთს პასუხს: „იგი სისულელისა ჩუენისათვს გასაგონებლად საკირო უჩნდა წმიდათა ღმრთისათა და მის მხოლოდსავე კაცთმოყუარისა ცოდნასა ოდენ მიაჩქეს და არლარა მათსა მეცნიერებასო“². ახალი დროის მკვლევართა შეხედულებით, დაწყებული ვახუშტით. ეს ერა დაკავშირებულია ქართული „დიდი ქორონიკონის“ *anous nullus*-თან: 780 წელს, ამბობენ ეს მკვლევარნი, გასრულდა 12 ციკლი ქორონიკონისა. ესე იგი $532 \times 12 = 6384$ წ. ქვეყნის გაჩენიდან, აქედან. მაშასადამე, ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე გასულა $6384 - 780 = 5604$ წელიო. მაგრამ საქმის არის, რომ 5604-წლიანი ერა უფრო ადრე ჩნდება. ვიდრე „დიდი ქორონიკონი“, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ პირველი მეორეზე ვერ იქნება დამოკიდებული: მაგალითად, ამო ტფილელის მარტვილობაში. რომელმაც „ქორონიკონით“ თვლა არ იცის, 5604-წლიან ერას უკვე აქვს ადგილი.

აღნიშნული საკითხის გასაღებს ჩვენ სომეხთა წელთ-აღრიცხვის ისტორიაში ვპოულობთ. ვინაიდან სომხეთში ხმარებაში იყო მზის მოძრაევი წელიწადი, ახლადჩამოყალიბებულს სომეხთა ეკლესიას ძალიან უძნელდებოდა ზატიკის ან პასექის (აღდგომის) დღის გამოანგარიშება; ის მოკლებული იყო საშუალებას გამოეყენებინა საბერძნეთის პასქალური ტაბულები. რომლებიც დამყარებული იყო იულიოსის უძრავი წლის სისტემაზე. ასეთა მდგომარეობაში დახმარება აღმოუჩინა სომეხებს, როგორც მათი ისტორიკოსები გადმოგვცემენ, ან დ რ ი ა ბ ი - ზ ა ნ ტ ი ე ლ მ ა , მაგნოს ეპისკოპოსის ძმამ; მან შეუდგინა მათ 200-წლიანი პასქალური ტაბულა, რომელიც 353 წელს იწყებოდა და 552 წელს თავდებოდა“.

¹ თ. ჟორდანიკა, ქრონიკები I, 148, 165, 169 და სხვ.

² Brosset, Etudes de chronologie technique, p. 2, 6, 33.

³ ანანიკა შირაკელი, თქმული ზატიკისათვის უფლისა; იხ. მისი ფრაგმენტები, გამოცემული სომხურად პეტერბურღში 1877 წელს ქევ. პატკანიანცის მიერ, გვ. 20—21. ანონიმური ტრაქტატი იმის შესახებ, თუ „ვისგან დაიდვა ნათესავთა წელთ-აღრიცხვანი“ (Dulaurier, Recherches sur la chronologie arménienne p. 59): სტეფანე ასოლიკი II, 6, გვ. 138.

განსვენებულის პროფესორის J. Markwart-ის გამოკვლევით, ანდრია იყო ტომით ბერძენი, მიმდევარი არიოზის მოძღვრებისა, რაც, სხვათა შორის, იქიდანაც ჩანს, რომ, როგორც კვირაკოზ განძაკელი ამბობს, ანდრიამ თავისი შრომა დაიწყო არიანოზ-იმპერატორის კონსტანტის ბრძანებით, იმ კონსტანტის, რომელმაც (და არა კონსტანტინე დიდმა, როგორც ამას რუფინოზი განზრახ გადმოგვცემს), დაახლოვებით იმავე ხანებში გაქრისტიანებულ იბერებს, თანახმად მათის თხოვნისა, სამღვდელოება. იგულისხმება—არიოზის მიმდევარი, გაუგზავნაო¹.

რას წარმოადგენდა ანდრიას პასქალური ტაბულა? თავისთავად იგულისხმება, ის იყო არა მთლიანი ციკლი (200 ცხრამეტზე არ გაიყოფა), არამედ უბრალო laterculus paschalis. ესე იგი—ცხრილი თავისუფლად აღებული, დამრგვალებული რიცხვისა², რომელიც ეყრდნობოდა რომელსამე ცნობილ ციკლს. ჯერ კიდევ 1877 წელს A. Gutschmid-მა გამოთქვა მოსაზრება. რომ ანდრიას ტაბულა ემყარება ანატოლი ლოდვიელის 19-წლიანი მთვარის ციკლს: პირველი (353) წელი ამ ტაბულისა არის პირველი წელი ანატოლისეული ციკლისა.

თანახმად ფორმულისა: $R = \left(\frac{353-276}{19} = 4 \right) 1^3$. სწორედ ასეთს დასაყრდენს უნდა გულისხმობდეს ანანია შირაკელი, როდესაც ამბობს, რომ ანდრიას ტაბულა აგებული იყო „წესსა ზედა ათცხრამეტისა ქცევისასა“³, აგრეთვე ანონიმის შენიშვნა: „ანდრიამ თავსიღვა უალრესი შრომა განმტკიცებისათვის ათცხრამეტისაო“⁴.

ჩვენთვის ამ შემთხვევაში იმდენად საინტერესო არაა გამოსავალი წერტილი ანდრიას პასქალური ცხრილისა, რამდენადაც მისი ერა. დასახელებულ ანონიმურ ტრაკტატში ვკითხულობთ: ანდრიამ დასაბამთაგან „ქრისტეს შობამდე

¹ Übersetzung aus Moses Kalankajtvaci und der armenischen Chronik vom Jahre 686—687 bis zum Ende der Kaiserliste, S. 407—408. ეს ექსკურსი, რომელიც იგულისხმება ქვემოთ ყველგან, სადაც კი ნახსენებია Markwart-ი, მოთავსებულია, როგორც Anhang-ი, შრომაში: Hippolytus Werke, IV Band—Die Chronik, hergestellt von Adolf Bauer durchgesehen und herausgegeben von R. Helm nebst einen Beitrag von Markwart, Leipzig 1924. Markwart-ი ჩვენგან დამოუკიდებლივ მისულა ჩვენს დასკვნამდე (ქართველთა მოქცევის მთავარი ისტორიულ-ქრონოლოგიური საკითხები, მიმომხილველი I, 30—43), რომ იბერების მოქცევას ადგილი ჰქონდა არა კონსტანტინე დიდის, არამედ მისი შვილის, არიანოზის კონსტანტის, დროს, 353 წლის მაზლობლად (ჩვენი გამოანგარიშებით 355--6 წლებში; იხ. მისი—Die Bekehrung Iberiens und die beiden ältesten Dokumente der iberischen Kirche, Caucasicca, 1931 SS. 111—167).

² ცნობილია რამდენიმე ასეთი laterculus-ი: 50-წლიანი სარდიკიის კრებისა (IV ს.) და სამი 100-წლიანი: თეოფილე აღექსანდრიელის (380—479), 354 წლის ხრონოგრაფისა (312—411) და მიუნქენის ხელნაწერისა.

³ Agathangelos, Kleine Schriften, hrsgb. v. Rühl III, 353—4; ZDMG. XXXI, SS. 11—12.

⁴ ანანიას ფრაგმენტი, პატკანიანცის გამოცემა, გვ. 20.

⁵ Dulaurier, Recherches sur la chronologie arménienne, p. 58.

თქვა 5600 წელი, რაც, ჩვენი წელთ-აღრიცხვის დაწყებამდე [გასულ დროსთან] შეჯამებული, იძლევა 6153 წელსაო¹.

ანონიმს შემოუნახავს ჩვენი პრობლემისათვის მეტად საყურადღებო ცნობა: ანდრია ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე 5600 წელს სთვლიდაო; მიგნებულია წყარო ქართველთა 5604-წლიანი ერასი. როგორ, მკითხავენ ალბათ, სად 5604 და სად 5600? ამ ციფრების ასეთი სიახლოვე თავისთავად დამაფიქრებელია და ამასთანავე მაჩვენებელი მათი ნათესაობისა. ოთხწლიანი განსხვავება მათ შორის ისტორიულად ასახსნელი და გასაგებია. საქმე ისაა, რომ ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე გასული დროის თვლაში ორი ვარიანტი იყო ცნობილი; ერთი ვარიანტი, რომელიც წარმოდგენილია სულ-პიციუს სევეროზის² და 243 წლის ანონიმის³ მიერ, ქრისტეს დაბადებას ოთხი წლით ადრე სდებდა, ვიდრე ეს მიღებულია მეორე, უფრო გავრცელებული და შეწყნარებული ვარიანტით. ასე რომ, თუ თანახმად ანდრიას ანგარიშისა, რომელიც პირველს ვარიანტს ეყრდნობა, ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე 5600 წელი გავიდა, მეორე ვარიანტით მივიღებთ 5604-ს.

ამრიგად, ქართველთა 5604-წლიანი ერა მომდინარეობს ანდრიას პასქალისტურ-ქრონოლოგიური სისტემიდან. 353 წლის შემდეგ ეს სისტემა სომხეთიდან გადასულა იბერიაში, რომელიც დაახლოვებით იმავე წლებში ოფიციალურად გაქრისტიანდა. ეს მით უფრო შესაძლებელი და, თუ გნებავთ, აუცილებელიც იქნებოდა, რომ ახლადმოქცეული იბერია, როგორც ცნობილია, იმთავითვე მტკიცე და მახლობელ კავშირში იყო სომეხთა ეკლესიასთან⁴. სომეხთაგან ეკლესიურად ჩამოშორების შემდეგ, გარკვეული მიზეზისა და მოსაზრების გამო, რომელთა შესახებ ქვემოთ იქნება ლაპარაკი, ქართველები პირველი ვარიანტიდან (დასაბამითგან ქრისტემდე თვლაში) მეორეზე გადასულან და 5600-ის მაგიერ 5604 მიუღიათ.

ანდრიას 200-წლიანი ტაბულა ამოიწურა იუსტინიანე დიდის მეფობაში. 552 წელს. ამ გარემოებამ დიდს საფიქრებელში ჩააგდო სომხები, მათ აღარ იცოდნენ, როგორ მოქცეულიყვნენ შემდეგში აღდგომის გამოანგარიშებისას. ამიტომ აღნიშნულ წელს ქ. ალექსანდრიაში თუ დვინში. ვინმე ეასის (A'[:α:]₂) თავმჯდომარეობით, მომხდარა 36 კაცისაგან შემდგარი კრება (მისი მონაწილენი ყველანი მონოფიზიტური ქვეყნებიდან მოსულან), რომელიც სომეხთა ისტორიკოსებს თითქმის მსოფლიო პასქალისტურ კონგრესად აქვთ წარმოდგე-

¹ ავტორი სომეხთა წელთ-აღრიცხვის დასაწყისად გულისხმობს არა 552, არამედ 553 წელს (5600 - 553 = 6153). Markwart-მა (S. 405, 557) 6153 შეასწორა 6156-ად იმიტომ, რომ ანონიმის მიერ აღნიშნულ 19-ზე იყოფა არა 6153, არამედ 6156. თუმცა ასეთი შესწორება უფრო მიგვაახლოვებდა ქართულ 5604-თან (6156 - 552 = 5604), მაგრამ ის საჭირო არ უნდა იყოს, ვინაიდან ანონიმისავე მიერ აღნიშნულ 7-ზე იყოფა არა 6156, არამედ 6153.

² Gelzer, Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronologie II, 119.

³ ეგრედწოდებული Computus Cypriani, Migne, Patr. Lat. t. IV.

⁴ ქ. ქვეყელიძე, კანონიკური წყობილება ძველს საქართველოში, ტფილ. უნივერ. მოამბე, X, 332-337.

ნილი. ამ კრებას შემოულია 532-წლიანი ინდიკტიონი და დღესდღეობით ცნობილი, 552 წლიდან მომდინარე, წელთ-აღრიცხვა¹.

დანამდვილებით არ ვიცით, იმდროს არსებულ ერთაგან (დასაბამითგან ქრისტემდე) რომელი ერთა მიიღო ამ კრებამ; საუჭიკრებელი კია, რომ ანდრია-სეული 5600-წლიანი და არა ალექსანდრიული 5500-იანი, როგორც A. Gutschmid-ს ეგონა². საქმე ისაა, რომ ანანია შირაკელი ბრახმორევით მოგვითხრობს ვინმე ირონის შესახებ, რომელმაც თურმე გამოილაშქრა 552 წლის კრების დადგენილების წინააღმდეგ, სხვათა შორის, იმით, რომ „ქმნა ეამთა აღწერაჲ ახალი წინააღმდეგ საღმრთოთა წერილთა და ყოველთა ეამთა აღმწერელთა, რათა დაარღვიოს წინადადგინებული, ვითარცა უმეცრად აღრაცხული“³. და, როგორც ანონიმი ამბობს, „თვითსწავლულითა მოძღურებითა შეკრიბა ქრისტეს დაბადებამდე 5500 წელი“⁴. აქ ირონის მიერ „შეკრებილი“ 5500-წლიანი ერთა წარმოდგენილია როგორც დამარღვეველი „წინადადგინებულისა, ვითარცა უმეცრად აღრაცხულისა“. იგულისხმება - ეასის მიერ 552 წელს მიღებულის ანდრიას 5600-წლიანი ერთასი, რომელსაც. ან. უკეთ რომ ეთქვათ, მის 5604-წლიან ვარიანტს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქართველი მწიგნობრებიც (შემდეგი დროისა) - მოცთუნების“ და -სისულელის“ ნაყოფს ეძახდნენ.

თავისთავად იგულისხმება. 552 წელს შემოღებული პასქალური სისტემა, სომეხ-ქართველთა კულტურულ-ეკლესიური ერთობის გამო, ქართლშიაც მიღებული უნდა ყოფილიყო და მას აქ ადგილი ექნებოდა არა მარტო 609 წლამდე. როდესაც სომეხ-ქართველთა განხეთქილება მოხდა, არამედ მას შემდეგაც თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში. ვინაიდან ფაქტიურად კულტურულ-ეკლესიური ერთობა მათ შორის მერვე საუკუნის ნახევრამდეც გრძელდებოდა. ამ დროისათვის, ესე იგი—მერვე საუკუნისათვის. საბოლოოდ გამოქვდა და უხეირობა და უვარგისობა ამ სისტემისა. საქმე ისაა, რომ 552 წელს შემოღებული პასქალური ციკლი ჰიბრიდული ხასიათისაა: ერთი ხელით ის ებლაუქება ალექსანდრიულ ენეაკედეკაეტირიდას. მეორე ხელს კი უწვდის ანატოლისეულ ციკლს, რომელიც ანდრიას ცხრილს ედვა საფუძვლად. მას საფუძვლად აუღია ალექსანდრიული ენეაკედეკაეტირიდა, მაგრამ არა წმიდა სახით. არამედ შემდეგი ცვლილებით: მეორე წელი მისი გაუხდია პირველად და ასე შემდეგ. ამ გარეშობებამ გახადა იძულებული სომხები ეგრეთწოდებული saltus lunae გადაეტანათ თავისი ციკლის ბოლოში. რის გამო ზატიკის მე-14 მთვარე ციკლის მე-19 წელს ხვდება, როგორც ანატოლისეულ ციკლში, არა 5. არამედ 6 აპ-

¹ ანანია შირაკელის ფრაგმენტები, გვ. 20—21; კვირაკოზ განჰაკელი, ისტორია, გვ. 24; ვენეტისი 1865, ანონიმი, იაკობ ყირიმელი და სხვ. (Dulaurier, Recherches, p. 58. 62, 66; Markwart, S. 404—407.

² Agathangelos, Kleine Schriften, hrsg. v. Rühl III, 353—4, ZDMG. XXXI, 55—11—12.

³ ანანიას ფრაგმენტები, გვ. 20—21.

⁴ Dulaurier, Recherches p. 58.

რილს. ეს არის მიზეზი იმისა, რომ 532 წლის განმავლობაში ოთხჯერ აღგილი აქვს სომხურს პრაქტიკაში ეგრედწოდებულ „მრუდე“ ან „ელამ“ პასექს (*Ժամ-ყասիկ*), რომელიც 6 აპრილის მაგიერ 13 აპრილს მოდის ხოლმე¹. ასეთს ზატიკს აღნიშნულ პერიოდში სამჯერ ჰქონდა აღგილი: 570, 665 და 760 წლებში.

ამ ოდიოზურმა, ეკლესიური თვალსაზრისით, გარემოებამ, რომლის შესახებ შემდეგი დროის ქართველები დაცინვით ამბობდნენ: „სომხებს აღდგომა შეეშალათ. თევდორობის კვირა ჰამეს, აღდგომა კვირაცხოვლობას დაიყენესო“² და რომელიც სომეხ-ქართველთა შუღლისა და კამათის საგნად ხდებოდა ხოლმე³, აიძულა ქართველები ხელი აეღოთ სომხურ სისტემაზე და შეემუშავებინათ თავისი საკუთარი პასქალური „ქორონიკონი“ ან 532-წლური ციკლი. მაგრამ ისე კი, რომ შეენარჩუნებინათ ძველი. საბერძნეთიდან შემოსული და არა სომხების მიერ შექმნილი, ანდრიასეული 5600-წლიანი ერა, მისი მეორე. იმდროისათვის უფრო მიღებული, ვარიანტით, სახელდობრ 5604 წლით.

თუ მხედველობაში გვექნება, რომ *annus nullus*-ად ჩვენი „ქორონიკონისა“ მიღებულია 780 წელი. ეს ამბავი უნდა მომხდარიყოს აღნიშნული წლის მახლობლად, მერვე საუკუნის გასულს თუ მეცხრის დამდეგს⁴. ეს მით უფრო საფიქრებელია. რომ ამდროისათვის აღექსანდრიულმა ენეაკედეკაეტირიდამ საბოლოო ბატონობა მოიპოვა მთელს აღმოსავლეთში⁵, ხოლო სომეხ-ქართველთა კონფესიონალური ურთიერთობის გამწვავებამ უკიდურეს წერტილს მიაღწია. ის შემუშავებულია ან საბა-წმიდის ქართულ კოლონიაში, ან ტაო-კლარჯეთის სალიტერატურო სკოლაში. საქმე ისაა, რომ პასქალისტური ტრაქტატები საბა-წმიდის მოღვაწის იოანე-ზოსიმეს შრომებში გვხვდება ხოლმე. ხოლო პირველი ლიტერატურული გამოყენება ჩვენს „ქორონიკონს“ ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულო მატეიანეში უპოვნია.

საკითხს. თუ რატომ იწყებენ ქართველები თავის „ქორონიკონს“ 781 წლიდან, შეეხო პირველად აკად. მ. ბროსე, რომლის მოსაზრება შემდეგ გაიმეორა ერთს. შემთხვევითი ხასიათის, ნაშრომში ცნობილმა პროფ. ვ. ბოლო-

¹ Проф. В. Болотов, Церковный год Сиро-халдеев, Христ. чтение 1901 г. стр. 937—8, прим. 1. Д. Лебелев, Из истории древних пасхальных циклов, Визант. Времени., т. 18, отд. 1, стр. 220—1.

² ხელნაწ. საქართ. მუზეუმისა № 873 (ფონდი А), М. Джанашивили, Описание III, стр. 114.

³ Проф. Л. Меликсет-Бекон, О междоусобице в Тифлисе в 1197 г. по поводу Кривой Пасхи, Известия КИАИ, т. III, стр. 49—60.

⁴ აბო ტფილელის მარტილობამ (786—790) „ქორონიკონით“ თვლა ჯერ კიდევ არ იცის; ყველაზე ადრინდელი თარიღები „ქორონიკონით“ არის: 1) აშოტ კეროპალატის გარდაცვალება „ქორონიკონსა მეთცამეტედ მოქცეულსა შინა 83“, ესე იგი 826 წ., თუ ეს დათარიღება ეკუთვნის არა დაეით სუმბატისძეს, არამედ მის უძველეს წყაროს; 2) ატენის სიონის „ქორონიკონი (მბ)“—853 წ., 3) გრიგოლ ხანძთელის გარდაცვალება „ქორონიკონსა კა“—861 წ.; 4) სინას მთის „მრავალთავის“ გადაწერის „ქორონიკონი კლ“—864 წ. და 5) აღიშის ოთხთავის „ქორონიკონი რიზ“—897 წ.

⁵ Д. Лебелев, Из истории древних пасхальных циклов, Визант. Времени., т. 18, отд. 1, стр. 220.

ტოვმა¹. ისინი ფიქრობდნენ, რომ გამოსავალ წერტილად ქართველებს გაუხდიათ 780—532=248 წელი, როდესაც რომაელებმა იდღესასწაულეს რომის არსებობის 1000 წლის თავიო. რასაკვირველია, ეს მოსაზრება განსვენებული მეცნიერებისა შემტარია; რომის 1000 წლისთავი დასავლეთშიაც კი არ გამხდარა არსად წელთ-აღრიცხვის დასაწყისად. მით უმეტეს ის ჩვენში ვერ ჰპოვებდა ისეთს გამოძახილს, რომ აქ ის გამხდარიყო ნაციონალური წელთ-აღრიცხვის ქვაკუთხედად; ეს არის შემთხვევითი მხოლოდ შეხვედრა რიცხვებისა და წლებისა. ასევე უსაფუძვლოა პროფ. დ. ჩუბინაშვილის აზრი. თითქოს ქართული „ქორონიკონი“ იყოს პონტოს ერა, რომლის დასაბამი არის 284 წელი ქრისტ. წინ². დღეს უკვე ცნობილია. რომ პონტოს ერა იწყება თუ 297 წელს არა³, ყოველ შემთხვევაში 283 წელს⁴ და არა 284 წელს ქრისტ. წინ; მაშასადამე, აქაც სიახლოვე წლებისა (283—284) სრულიად შემთხვევითი ხასიათისაა. ასევე მიუღებელია ის მოსაზრება. ვითომც „ქორონიკონით“ თელა ჩვენში შემოეღოთ ბაგრატიონთა დინასტიის დამყარების აღსანიშნავად 780 წელს. აშოტ კუროპალატის გამეფების პირველს წელს⁵. საქმე ისაა. რომ აშოტ კუროპალატი „გამეფდა“ არა 780 წელს, არამედ გაცილებით გვიან. მეცხრე საუკუნის მეორე ათეულში⁶: ბაგრატიონთა დინასტიის გამეფება. თუ მას დაეუკავშირებთ „ქორონიკონის“ შემოღებას, შესაძლებელია ყოფილიყო საბაბი ამ შემოღებისა და არა მიზეზი მისი, მით უმეტეს არა გამოსავალი წერტილი „ქორონიკონისა“.

ნამდვილი მიზეზი ამისა ასე უნდა წარმოვიდგინოთ. „ქორონიკონული“ ერა ქრისტიანულია და არა წარმართული: ის წელიწადს იწყებს მარტით, რომელიც, ქრისტიანთა რწმენით, არის დასაწყისი ქვეყნის არსებობისა, თან ეს „ქორონიკონი“ პასქალურია, პასქალურ გამოანგარიშებათა საკიროებისათვის შემოღებული ყველგან პირველ რიგში. ამიტომ ასეთი ერა შემოვიდოდა ჩვენში. როგორც სხვა ქვეყნებშიაც, მხოლოდ გაქრისტიანების შემდეგ. ქრისტიან ქართველებს კი „ქორონიკონის“ დასაწყისად უნდა აეღოთ თავისი ქრისტიანული წარსულიდან ისეთი რიცხვი. რომელიც დამყარებული იქნებოდა 5604-წლიან ნაციონალურ ერაზე და ამავე დროს. გაყოფილი 19, 28 და 532-ზე (ასტრონომიული საფუძველი). მოგვეცემა ნაშთში ერთს. ასეთ რიცხვად ისინი ვერ აიღებდნენ, ვთქვათ, მეთორმეტე მოქცევის დასაწყისს (781—532), 249 წელს, რადგანაც ამ დროს ისინი ჯერ კიდევ არ ყოფილან ქრისტიანები. ასეთი იყო სწორედ 781 წელი ქრისტეს შემდეგ ან $5604 + 781 = 6385$ წელი ქვეყნის გაჩენიდან. ეს

¹ Лекции по истории древней церкви I. 99: Журнал Совета Петерб. Дух. Академии за 1846—7 г., стр. 258.

² განხილვა ძველთა და ახალთა კაპადოკიის ანუ კანეთის მკვიდრთა მოსახლეთა, გვ. 16—18.

³ Theod. Reinach, Mithridate Eupator roi du Pont, 1890, p. 263.

⁴ F. Ginzell, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie III, 36.

⁵ ძველი საქართველო, ტ. II, განყ. 3, გვ. 56—69. Georgian Chronology and the beginnings of Bagratid rule in Georgia, Georgia. October 1935, vol. I, p. 16.

⁶ კ. კეკელიძე, აღრიცხული ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 101—109.

ციფრი შემდეგს ფორმულას იძლევა -ქორონიკონის“ ასტრონომიული საფუძვლების გათვალისწინებით:

$$R = \left(\frac{5604 + 781}{19} = 336 \right) 1; \quad R = \left(\frac{5604 + 781}{28} = 228 \right) 1;$$

$$R = \left(\frac{5604 + 781}{532} = 12 \right) 1.$$

ესე იგი -781 წელს ქრისტეს შემდეგ დაწყებულა მე-337 მთვარის ციკლი, მე-229 მზის ციკლი და მე-13 ქორონიკონი ან 532-წლიანი მოქცევა. ამ ჩვენს 532-წლიან ციკლს საფუძვლად უძევს ალექსანდრიული იკოსიოკტაეტერიდა

$$\left[R = \left(\frac{5492 + 781}{28} = 224 \right) 1 \right] \text{ და სირიულ-კონსტანტინოპოლური გინა თუ}$$

Chronicon Paschales-ის¹ ენეაკედეკაეტერიდა ფორმულით

$$\left[R = \left(\frac{5509 + 781}{19} = 331 \right) 1 \right].$$

ამნაირად, ქართული 5604-წლიანი ერა, რომელზედაც დაფუძნებულია 532-წლიანი „ქორონიკონი“, შემოღებულია ვინმე ანდრიას მიერ, ის შემოსულა ჩვენში ქრისტიანობის დამყარებასთან ერთად, თუმცა მისი გამოყენების კვალს, დღესდღეობით არსებული და ცნობილი შრომებიდან, პირველად იოანე საბანისძის შრომაში ვხვდებით მხოლოდ. საიდან აიღო ანდრიამ ან მისმა წყარომ ასეთი ერა? არცერთი ისტორიულად ცნობილი ერა მას არ უდგება, არ შეიძლება მოიძებნოს მისთვის არც სიმბოლურ-მისტიკური ახსნა-განმარტება, როგორც აქვს, მაგალითად, 5500² და 6000³-წლიან ერას. სომხური ანონიმური ტრაქტატის ავტორი, აღნიშნავს რა ევსევი კესარიელისა და ანდრიას შეუთანხმებლობას ქრონოლოგიაში, რაც თითქოს იმით აიხსნება, რომ ადამიდან მოსემდე სამარიელეები, ძველი ებრაელები და 70 თარგმანნი სხვადასხვანაირად აღნიშნავენ დროს, ამბობს: „მიუხედავად ამისა სწორად იქცევა ანდრია, როდესაც ის, თანახმად 70 თარგმანთა, აღნიშნავს დროს: ქრისტეს დაბადებამდე მან თქვა 5600 წელიო“⁴. ამით ანონიმი გვატყობინებს, რომ ანდრიას ერა გამოანგარიშებულია 70 თარგმანთა (სეპტანტის) მიხედვით. როგორ მიიღო მან თუ მისმა წყარომ ასეთი რიცხვი, ძნელია თქმა, რადგანაც ბიბლიური ქრონოლოგიის გარკვევაში ხრონოგრაფები

¹ Migne, Patr. Graeca t. 92.

² Проф. В. Болотов, История древней церкви I, 92—93. Д. Лебедев, Отзыв о сочинении проф. А. Дьяконова: Иоанн Ефесский и его церковно-исторические труды, Византийский Временник, т. 18, отд. 2, стр. 81—82.

³ Д. Лебедев, op. cit. მისივე—Средники, Журнал Министер. Народ. Просвещения 1911 г. Май, стр. 111—112.

⁴ Dulaucier, Recherches, p. 58, Markwart, S. 405.

და მემბტიანენი დიდს თავისებურებას იჩენენ ხოლმე. ჩვენ ზემოთ დავინახეთ, რომ ანდრიას ცხრილი ეყრდნობოდა ანატოლი ლაოდნიკიელის ციკლს; ჯერ კიდევ გარკვეული არაა მეცნიერებაში ის ერა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა ანატოლი, ზოგი ფიქრობს, რომ ის არის 5500-წლიანი¹, ზოგი—3973-იანი². შეიძლება დაისვას საკითხი: ხომ არ იყო 5600-წლიანი (resp. 5604-იანი) ერა ანატოლის ერა, საიდანაც ის შეითვისა ანდრიამ? ამ ჰიპოთეზს ნაკლები ძალა და უფლება არ ექნება, ვიდრე, ყოველ შემთხვევაში. დასახელებულ ორს.

II

წინა თავში ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ ქართველებს სხვადასხვა სისტემის წელთაღრიცხვა სცოდნიათ: სხვადასხვა ხანაში თავისი ცხოვრებისა მათ ჰქონიათ ასეთივე სხვადასხვა სისტემის წელიწადი. სამოქალაქო ცხოვრებაში მათ უხმარიათ აგვისტოს, სექტემბრის, იანვრის და მარტის წელიწადი, თვითეულ მათგანს მეტად რთული და თან საინტერესო ისტორია აქვს³, მაგრამ ამთავად ჩვენ გვინდა მკითხველს გაეაცნოთ, ზოგად ხაზებში მაინც. სავანგებო საეკლესიო-ეორტალოგიური წელიწადი, რომელიც საქართველოში ხმარებაში იყო მეთექვსმეტე საუკუნის გასულამდე და უალრესად საინტერესო მასალას წარმოადგენს ჩვენი უძველესი კულტურისა და მისი გზების გასათვალისწინებლად.

ქართული რიტუალურ-ეორტალოგიური წელიწადი. რომელიც იწყებოდა ე. წ. შობის აღდგენით ან 21 დეკემბრიდან. შესდგებოდა ცხრა პერიოდისაგან, რომელთა მოცულობა და ხანგრძლივობა. უძველესი ლიტერატურული ძეგლების მიხედვით⁴, შემდეგნაირად წარმოგვიდგება.

1. პირველი პერიოდი იწყება შობის წინაღღესასწაულით, რომელიც 21 დეკემბერს ემთხვევა. ეს პერიოდი შეიცავს შობისა და ნათლისღების დღესასწაულებს და თავდება ნათლისღების მომდევნო რვა დღით. 13 იანვარს, ასე რომ ის შეიცავს 24 დღეს, 21 დეკემბრიდან 13 იანვრამდე. ამ შემთხვევაში ქართულ პრაქტიკას შემოუნახავს პირველყოფილი ქრისტიანობის ტრადიცია, რომლის კვალი დარჩენილა როგორც დასავლეთის კალენდარში (ე. წ. რომის კალენდარი 354 წლისა), ისე აღმოსავლეთისაში (სირიული კალენდარი 411—412

¹ A. G u t s c h m i d, Agathangelos, Kleine Schriften III, 35;—4, ZDMG. XXXI, SS. 11—12.

² E d. S c h w a r t z, Einleitungen, Übersichten und Register zu Eusebius Kirchengeschichte III, S. CCXLVII, Anmerk. 1.

³ ძველი ქართული წელიწადის შესახებ დამზადებული გვაქვს დასაბეჭდად გამოკვლევა.

⁴ კვალი და ფრაგმენტები ქართული ეორტალოგიური წლისა შენახულა შემდეგს ლიტერატურულ ძეგლებში: 1) იოანე-ზოსიმეს კალენდარში (დამზადებული გვაქვს დასაბეჭდად), 2) პერგამენტ-პაპირუსის სტიხირარში, რომელიც რუსეთიდან იქნა დაბრუნებული; 3) მიქელ მოდრეკილის სტიხირარში (წერა-კიობ. ხელნაწერთა ფონდი № 425); 4) ჩვენ მიერ გამოცემულს „იერუსალიმის კანონარში“, 5) პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულს ლექციონარში № 3; 6) უძველეს „მრავალთავებში“, როგორცაა საეკლ. ფონდის №№ 19, 95, 144, ათონის № 57 და სხვ. ამ ძეგლების მიხედვით შესაძლებელი ხდება ქართული ეორტალოგიური წლის აღდგენა.

წლისა). დასასრული ამ პერიოდისა ააშკარაებს პალესტინის უძველესი პრაქტიკის კვალს; აქაც, როგორც ჩანს ცნობილი მოგზაურის, სილვია აკვიტანელის, აღწერილობიდან, „განცხადებას“ (ნათლისღებას) რვა დღის „შედგე“ მოსდევდა და შობა-ნათლისღების პერიოდი 13 იანვარს თავდებოდა¹. უძველეს ხანაში, ყოველ შემთხვევაში სომეხ-ქართველთა სარწმუნოებრივი ერთობისას, შობა და ნათლისღება ჩვენშიაც, მსგავსად აღმოსავლეთისა, ერთად 6 იანვარს, სრულდებოდა².

2. მეორე პერიოდს შეადგენს ნათლისღების მომდევნო კვირები. 14 იანვრიდან „მეზვერისა და ფარისევლის“ კვირამდე. როდესაც აღდგომა 25 აპრილსაა, ეს პერიოდი შეიცავს 31 დღეს, ვინაიდან ამ შემთხვევაში „მეზვერისა და ფარისევლის“ კვირა 14 თებერვალს მოდის; დამრგვალებით კი, უკანასკნელს შემთხვევაში. ის აღებულია ხუთი კვირის შემადგენლობით, ამიტომაც. რომ „იერუსალიმის განჩინება“ აღნიშნავს 1, 2, 3, 4 და 5 კვირიაკეს „განცხადების“ შემდეგ. როდესაც აღდგომა 22, 23 და 24 მარტსაა. ეს პერიოდი სულ იკარგება, რადგანაც ამ შემთხვევაში „მეზვერისა და ფარისევლის“ კვირა მოდის 11, 12 და 13 იანვარს.

3. მესამე პერიოდი შეიცავს დიდ-მარხვის ეგრეთწოდებულ მოსამზადებელ კვირიაკეებს: მეზვერისა და ფარისევლის (ერთი კვირა-დღე), უძღების შვილის, ხორცისა და ყველის აკრების, —სულ სამს კვირას; ის გრძელდება maximum (როდესაც აღდგომა 25 აპრილსაა) 14 თებერვლიდან 7 მარტამდე, minimum (აღდგომა 22 მარტს) 11 იანვრიდან 1 თებერვლამდე. ამ პერიოდში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოება. მეზვერისა და ფარისევლის კვირის მეორე დღეს ან, უფრო ზუსტად, უძღების შვილის კვირიაკის ორშაბათს. სამშაბათს და ოთხშაბათს სირო-ქალდეველთ (ნესტორიანებს), კოპტებს, ეთიოპებს და სომხებს აქვთ ე. წ. „ნინეველთა მარხვა“, რომელსაც სომხურად „არაჯაეორ“ ეწოდება, რაც (დიდი მარხვის) „წინამორბედს“. „წინამაეალს“ ნიშნავს. ეს მარხვა უძველეს დროში ჩვენშიაც ყოფილა მიღებული „ალაჯორის“. resp. „არაჯორის“ სახელწოდებით, იოანე-ზოსიმეს კალენდარი ერთს ადგილას ლაპარაკობს ამ მარხვაზე, როგორც წარსული დროის მოვლენაზე: „ქსენებად იონა წინასწარმეტყუელისა და სინანული ნინეველთაჲ, მარხვაჲ სამი დღს და სამი ღამს თთუესა იელისსა შინა ყოფილა იგ, იდ, იე-საო“. ხოლო ორ ადგილას იხსენიებს მას როგორც ცოცხალს, თანამედროვე ფაქტს. რომელსაც ხორცთა აკრების პარასკევს აქვს ადგილი. იოანე-ზოსიმეს დროს და უფრო ადრეც, მეცხრე საუკუნეში (დიდი არსენ კათოლიკოზის დროს) „ალაჯორის“ წინააღმდეგ ქართლში გამწვავებული პაექრობა იყო, ასე რომ აღნიშვნა მისი, როგორც ცოცხალი ფაქტისა. უნდა ეკუთვნოდეს „იერუსალიმის განჩინების“, საიდანაც ის მოდის, ქართულად გადმოთარგმნის ხანას, VIII საუკუნეს. როდესაც ეს მარხვა ტრადიციით კიდევ ცოცხალი ყოფილა ჩვენს პრაქტიკაში. თუმცა

¹ Peregrinatio ad loca sancta saeculi IV exeuntis, изд. Н. В. Помяловского, Палестинский Сборник, т. VII, стр. 44—45, 144—146.

² К. Кекелидзе, К вопросу о времени празднования рождества христового в древней церкви (Труды Киевской Академии 1905 г. Январь).

არა მისი სომხური სახელით, არამედ აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში მიღებულით („ნინეველთა მარხვა“), რომელიც ისტორიულ სინამდვილესაც შეესაბამებოდა და ქართველთა კონფესიონალურ გრძნობასა და შეგნებასაც არ ბღალავდა.

4. მეოთხე პერიოდი არის დიდ-მარხვის პერიოდი. რომელიც შესდგება შვიდი კვირის ან 49 დღისაგან. მის შესახებ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: ყველის აღების კვირა ითვლებოდა პირველ კვირად, პირველი—მეორედ, მეორე—მესამედ, ბზობის—მეშვიდედ, ასე რომ ვნების კვირა გრძელდება ორშაბათიდან შაბათამდე (იერუსალ. განჩინება). ამგვარ თვლას ადგილი აქვს სირო-ქალდეელთა და სომეხთა კალენდარში, რაც თავისთავად მაჩვენებელი უნდა იყოს ჩვენი პრაქტიკის სიძველისა.

5. მეხუთე პერიოდი არის პასექის ან აღდგომის. გინა თუ ზატიკის პერიოდი, რომელიც მარტვილიამდე, ესე იგი—სული-წმიდის მოსვლამდე.—გრძელდება და 7 კვირის ან 49 დღისაგან შესდგება. აღდგომას და მთელს მის მომდევნო პერიოდს ჩვენს უძველეს ძეგლებში ეწოდება „ზატიკი“. რაც მაჩვენებელია ჯერ კიდევ სომეხ-ქართველთა ეკლესიური ერთობისა. ვინაიდან „ზატიკი“ სომხურადაც აღდგომას ეწოდება. მაგრამ ჩვენს ძეგლებში მიღებულია „აღდგომის“ აღსანიშნავად აგრეთვე მეორე სახელიც—„აღვსება“, რაც უნდა აღნიშნავდეს იმას, რომ ამ დღით ან, უკეთ, მთელი ვნების კვირიაკით, თავდება ან სრულდება დიდ-მარხვის პერიოდი. ტერმინი „აღვსება“ იხმარება აგრეთვე სირო-ქალდეელთა პრაქტიკაშიც, მხოლოდ არა მარტო დიდ-მარხვის პერიოდის, არამედ სხვა შვიდკვირიან პერიოდის უკანასკნელი შვიდეულის აღსანიშნავად, მაგალითად, „პარასკევი მოციქულთა შვიდეულის აღვსებისა“, „კვირა მოციქულთა შვიდეულის აღვსებისა“¹. მაშასადამე, ორივე ტერმინი, „ზატიკი“ და „აღვსება“ მაჩვენებელია ჩვენი ძეგლების უძველესი ტრადიციისა.

6. მარტვილიიდან ან სული-წმიდის მოსვლიდან იწყება ახალი, მეექვსე, პერიოდი, რომელიც 7 კვირის ან 49 დღისაგან შესდგება და გრძელდება ე. წ. „ათენაგობამდე“. ჯერ უნდა შევნიშნოთ, რომ სული-წმიდის მოსვლის დღესასწაული, რომელსაც ბერძნულად და სომხურადაც „პენტეკოსტი“ (50. რადგანაც ეს დღესასწაული აღდგომიდან მე-50 დღეს მოდის ხოლმე) ეწოდება, ქართულს ძეგლებში ცნობილია როგორც „მარტვილია“. საიდან და როგორ წარმოადგა ეს სახელწოდება? „მარტვილია“ უნდა მომდინარეობდეს ბერძნული სიტყვიდან μαρτυρα, რომელიც „მოწამეს“ აღნიშნავს; მაშასადამე, ამ დღეს მოდიოდა „მოწამეთა“ ან „მარტვილთა“ ხსენება, მათი პატივისცემა. მართლაც, ჯერ კიდევ უძველეს დროში გამომუშავებული იყო ერთი დღე წელიწადში, როდესაც ყველა ქვეყნისა და დროის მოწამეებს იხსენიებდნენ ერთად (მიქელ მოდრეკილის სტიქირარში ასეთ დღედ ნაჩვენებია 22 იანვარი). იოანე ოქროპირის ერთერთი „სიტყვიდან“ ჩანს, რომ ეს ხსენება მოდიოდა სული-წმიდის მოსვლის მომდევნო დღეებში; ის აშბობს: „არ გასულა ჯერ შვიდი დღე, რაც ჩვენ სულის წმიდის მოსვლა ვიდღესასწაულეთ, და ჩვენ მიგვილო მოწამეთა გუნდმა“

¹ Проф. В. Болотов, Церковный год Сиро-халдеев, Христ. Чтение, Июнь 1901 г. стр. 942.

(Migne, PG. t. 50, col. 706). აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იყო დრო (ჯერ კიდევ იოანე ოქროპირამდე), როდესაც მარტვილთა ხსენება დაკავშირებული იყო სულის წმიდის მოსვლის დღესასწაულთან და მასთან ერთად სრულდებოდა, რის გამო ამ დღესასწაულს „მარტვილია“ ეწოდებოდა. შემდეგ მას განუცდია მოძრაობა და ქანაობა, სანამ არ დაუკავებია ის ადგილი, რომელიც დღეს განკუთვნილია მისთვის, სახელდობრ — ყოველთა წმიდათა კვირიაკე (პირველი კვირა დღე სულის წმიდის მოსვლის დღესასწაულიდან).

ეხლა „ათენაგობის“ შესახებ. როგორც ვხედავთ, ათენაგობა მიჩნეულია ჩვენს ძეგლებში მიჯნად ორი პერიოდისა. ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ათენაგე ან ათინოგენ სებასტიელის სახელთან, რომელიც აწამეს მესამე საუკუნის გასულს თუ მეოთხის დამდეგს და რომლის ხსენება ბერძნულ კალენდრებში დადებულია ივლისის ხან 16, ხან 17, ხან 18. მისი „მარტვილობის“ უძველეს ქართულს თარგმანში ნათქვამია, რომ ის აწამეს 17 ივლისს დეოკლიტიანეს და მაქსიმიანეს მეფობაშიო, მაშასადამე, 284—305 წლებში¹. რაც შეეხება წმიდა ქართულ ძეგლებს, მისი ხსენება დადებულია: იოანე-ზოსიმეს კალენდრით 13 და 17 ივლისს, ხოლო დასახელებული „მარტვილობის“ ზედწარწერით — „მარტვილითგან მეშუდესა კვრიაკესა“². იოანე-ზოსიმეს კალენდარშიაც ასეა: „შემდგომად მარტვილობისა მეშუდესა კვრიაკესა კსენებაჲ წმიდისა ათენაგენა მღვდელთ-მადლურისაჲ“. ეს უკანასკნელი თარიღი უფრო მიღებული ყოფილა ჩვენში, ყოველ შემთხვევაში უძველეს ხანაში. დამოკიდებულება მისი მარტვილის დღესასწაულზე ადასტურებს, რომ ის ჩვენში მოძრავ დღესასწაულთა კატეგორიაში ყოფილა მოქცეული. ის ფაქტი, რომ მისი ხსენება მიჯნად ყოფილა მიჩნეული ორი საეკლესიო პერიოდისა, მაჩვენებელია იმის, რომ ეს ერთერთი დიდი და პოპულარული დღესასწაული ყოფილა ჩვენში. და რომ ეს ასეა, ამას ადასტურებს კვალი ათენაგეს კულტისა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დღესაც: დიდი ლიახვის ხეობის ოსები დღესაც არაჩვეულებრივი ზეიმით დღესასწაულობენ „ათენაგობას“ აღდგომის შემდეგ მე-98 დღეს, ხოლო ფშავ-ხევსურეთში „ათენგობას“, რაც იგივე „ათენაგობაა“, — ივლისის თვის პირველს კვირაში³. ამნაირად, ეს დღესაც მოძრავ დღესასწაულთა ციკლს განეკუთვნება. ჩვენში ძველად საგანგებო ლიტურგიკული წიგნებიც კი ყოფილა იმ პერიოდისათვის, რომელსაც ათენაგობა მიჯნავდა; წიგნი, რომელსაც „ათენაგენე“ ეწოდებოდა, მოხსენებულია პაპირუს-პერგამენტის სტიქირარში: „ათენაგენსა ჰპოო“⁴, და პარიზის ქართულს ლექციონარში № 3: „ჰპოო ათენაგენედ“ ესადაეს საკითხავი ან საგალობელიო (ფ. 302). ეს დღესასწაული უნდა იყოს ჩვენში ნაშთი სომეხ-ქართველთა ეკლესიურ-სარწმუნოებრივი ერთობისა; საქმე ისაა, რომ სომეხეთში ათენაგეს კულტი მეტად პოპულარული იყო. „სომეხთა მოქცევის“ არაბულს ვერსიაში ნათქვამია. რომ გრიგოლ განმანათლებელმა, მღვდელმთავრად დადგინების შემდეგ კესარიაში, წამოიღო ქ. სებასტიიდან სომეხეთში ნაწი-

¹ К. К е к с л и д з е, Иерусалимский Канонарь VII века, стр. 288—294).

² ibid. стр. 289.

³ ibid. стр. 20.

⁴ ibid. стр. 20.

ლები ათენაგენისა, რომლის სახელზე ქ. შატისატში ეკლესია ააგოო¹. გრიგოლსავე დაუწესებია სომხეთში იოანე ნათლისმცემლისა და ათენაგეს დღეობა, ერთი ცნობით—პირველს ნავასარდს, მეორეთი კი—საჰმი თვის შვიდს რიცხვს.

შემდეგში სომხეთში „ათენაგობის“ ადგილი დაუკავებია იმ დღესასწაულს, რომელსაც „ვარდავარი“—ფერისცვალება ეწოდება. არის ცნობა, რომ წარმართულ სომხეთში „ვარდავარს“ უწოდებდნენ იმ დღესასწაულს, რომელიც ნავასარდის თვეში მოდიოდა ასტლიკ-აფროდიტეს სახელზე. გრიგოლ არშარუნი სომხური ლექციონარის განმარტებაში, რომელიც მას 690 წელს დაუწერია, ამბობს, რომ ამ წარმართული დღესასწაულის ადგილას გრიგოლ განმანათლებელმა ფერისცვალება დააწესაო². მაგრამ საქმე ისაა, რომ „ფერისცვალების“ დღესასწაული საქრისტიანოში ჩნდება არა უადრეს მეექვსე-მეშვიდე საუკუნისა, ამიტომ, თავისთავად იგულისხმება. გრიგოლ განმანათლებელი მას სომხეთში ვერ შემოიღებდა: აქ, სომხეთში, ის შემოტანილი უნდა იყოს ელინოფილების მიერ დაახლოვებით მეშვიდე საუკუნეში (გრიგოლ არშარუნი ამ საუკუნის გასულს უკვე იცნობს მას). მაშასადამე, ქრისტიანული „ვარდავარი“ სომხეთში თავდაპირველად იყო არა „ფერისცვალება“. არამედ რალაც სხვა დღესასწაული. ჩვენ გვგონია, რომ ეს დღესასწაული იყო სწორედ „ათენაგობა“. და აი რატომ: 1. ქართლში, როგორც ვთქვით, ათენაგობა უდიდეს დღესასწაულად იყო მიჩნეული, სომხური „ვარდავარიც“ იმ უდიდეს დღესასწაულთა ციკლს ეკუთვნის, რომელთაც „ტალავარს“ უწოდებენ. 2. „ვარდავარი“, მსკავსად „ათენაგობისა“, არის მოძრავი, აღდგომაზე დამოკიდებული, დღესასწაული, ის მოდის აღდგომა+98 დღე; ჩვენი „ათენაგობაც“ მოდიოდა „მარტულითგან მეშვდესა კვრიაკესა“, ესე იგი—აღდგომა+98, ან, როგორც მეათე საუკუნის კვინკლოსშია ნათქვამი: „უკუეთუ ეძიებდე ათენაგენსა, ახალკვრიაკე იპყარ, რავდენსა იყოს თთუესა შინა, იმდენსავე ათენაგენაჲ ივნისსა ანუ ივლისსა: უკუეთუ ახალკვრიაკე მარტსა იყოს, ათენაგენაჲ ივნისსა იყოს, თუ აპრილსა იყოს, ათენაგენაჲ ივლისსა იყოს ემდენსა“³; ამ ანგარიშითაც ათენაგობა მოდის აღდგომა+98 დღე. 3. საეკლ. ფონდის (A) ხელნაწ. („მრავალთაეში“) № 144 ვკითხულობთ: „დღესა ვარდობასა წამებაჲ ათენაგე მლუდელ-მოძღურისაჲ“ (ფ. 316); აქ, როგორც ვხედავთ, პირდაპირაა აღნიშნული, რომ ათენაგეს ხსენება სრულდება „დღესა ვარდობასა“, რომელიც, როგორც ცნობილია, სომხური „ვარდავარის“ ექვივალენტია. 4. თუ სიტყვას ეტიმოლოგიურად განვიხილავთ, „ვარდავარი“ უნდა ნიშნავდეს ვარდისაგან გაკეთებულს ან შეთხზულ სამკაულს, იგულისხმება მარტვილოლოგიაში „მოწამეობრივი გვირგვინი“, რომლითაც შემკულ იქნა ათენაგე. ამნაირად, ექვი არ არის, თავდაპირველად სომხური „ვარდავარი“ იყო ათენაგე მოწამის დღესასწაული⁴.

¹ Н. М а р р, Крещение армян, грузин, абхазов и аланов св. Григорием, стр. 130, 131, 133.

² F. C o n y b e a r e, Rituale Armenorum, p. 510.

³ Brosset, Etudes de chronologie technique, p. 3.

⁴ შემდეგში, სანამ ის ფერისცვალების დღესასწაულად გადაკეთდებოდა. მას შერეული ელემენტები იოანე ნათლისმცემლის სხვადასხვა დღესასწაულისა ისე მძლავრად, რომ ათენაგეს სახელი თითქმის მთლიანად დაჩრდილულა. ეს იმით აიხსნება, რომ სომეხთა განმანათლებლის

ეს გარემოება ჩვენ გვაძლევს გასაღებს ქართული დღესასწაულის „ვარდობის“ და მისი მოძრავი ხასიათის გასაგებად. ძველად ჩვენში ცნობილი ყოფილა არა მარტო თვე „ვარდობისა“, არამედ დღესასწაულიც „ვარდობა“. ეს დღესასწაული სხვადასხვა დროს მოდიოდა ხოლმე: გვხვდება ის მაისში, მაგალითად, იოანე-ზოსიმეს კალენდარში ნათქვამია: „მაისსა იე ვარდობაჲ ღმრთისმშობლისაჲ ტაძრად მიყვანებაჲ¹. გვხვდება „ვარდობა“ ივნისშიაც; ზემო-იმერეთში, სურამიდან 25 კილომეტრის დაშორებით, ხეფინის ხევის საზოგადოების სოფელ გეთსამანიში, ცნობილი ყოფილა ღვთისმშობლის დღეობა, რომელსაც „ვარდობა“ ეწოდებოდა: ეს დღეობა მოდიოდა ხოლმე მოციქულთა მარხვაში, პირველს ორშაბათს, ხან მაისში, ხან ივნისში (ცნობა მოწოდებულია 1923 წელს ქრისტეფორე ციციშვილის მიერ), რაც იმით აიხსნება, რომ აღნიშნული მარხვა, რომელიც 28 ივნისს თაუდება, იწყება ხან 18 მაისს (როდესაც აღდგომა 22 მარტსაა), ხან 21 ივნისს (როდესაც აღდგომა 25 აპრილსაა). ამასთან დაკავშირებით გასაგებია ხდება ის გარემოება, რომ მოციქულთა ან პეტრე-პავლობის მარხვას, ექვთიმე ათონელის სიტყვით, „ქართველნი ვარდობად უწოდენ“². „ვარდობას“ ადგილი ჰქონია აგრეთვე ივლისში; ეს იქიდანა ჩანს, რომ პეტრე-პავლეს მარტვილობას სათაურად აწერია: „თთუესა ივნისსა კთ ქსენებაჲ წმიდათა მოციქულთა პეტრსი და პავლსი ჰრომეს შინა უწინარს ჩვისა დღისა ვარდობისა (ათონ. ხელ. № 57, სინას მთ. № 83), ეს უდრის 6 ივლისს, მაშასადამე ვარდობა 6 ივლისსაც ყოფილა ცნობილი. რით აიხსნება, რომ „ვარდობა“ მოდის მაისშიც, ივნისშიც და ივლისშიც? იმით, რომ „ვარდობა“ არის სომხური „ვარდავარი“, უკანასკნელი კი. როგორც დავინახეთ, უდრის „ათენაგობას“. „ათენაგობა“, ჩვენ უკვე ვიცით, მოდიოდა ივნისში და ივლისში (27 ივნისი—31 ივლისი). მართალია, მაისში ის უშუალოდ არ მოდიოდა, მაგრამ ის დაკავშირებული ყოფილა მოციქულთა მარხვასთან, რომელიც ხშირად 18—31 მაისშიაც მოდიოდა ხოლმე (როდესაც აღდგომა ხვდებოდა 22 მარტს—4 აპრილს).

ამნაირად, ჩვენ ვხედავთ, რომ „ათენაგობა“ ერთერთი უძველესი ნაშთია საქართველოს კულტურულ-ეორტალოგიური ერთობისა და კავშირისა სომხეთთან და ზოგადად ქრისტიანულ აღმოსავლეთთან.

გრიგოლის „ცხოვრებაში“ ათენაგეს და იოანეს სახელი, უეჭველად იდეალური მოსაზრებით, როგორც მოწამეებისა, დაკავშირებულია ერთმანეთთან: გრიგოლს სებასტიიდან მოაქვს სამშობლოში ნაწილები ათენაგესი და იოანესი, ის ერთსადაიმევე დღეს აწესებს ორისავე მოწამის სახელობის დღესასწაულს. ცხადია, იოანეს ნაწილებს გრიგოლი მესამე საუკუნის გასულს თუ მეოთხის დამდეგს სებასტიიდან სომხეთში ვერ მოიტანდა, ვინაიდან ისინი მაშინ ჯერ კიდევ პალესტინის ქალაქ სამარიაში იყო დაკრძალული და მხოლოდ 362—363 წელს იქნა აღმოჩენილი (Rufinus, Historia Ecclesiastica II, 28). მაშასადამე, ესეც ხედმეტი საბუთია იმის, რომ მისი კულტის ელემენტები შემდეგში შეერია ათენაგენის კულტს. ეს შერევა შეიძლება დაწყებულიყო არა უადრეს მეხუთე საუკუნისა.

¹ სირო-ქალდეველთა კალენდარში 15 მაისს დადებულია დღესასწაული „ყოვლად წმიდა მარიაში“. იოანე-ზოსიმე ველარ გარკვეულა—რა ფაქტი იგულისხმება ამ დღეს ღვთისმშობლის ცხოვრებიდან, და ამიტომ მიუჩნევია იგი ტაძრად მიყვანებად, რომელიც იმ დროს ჯერ საბუნალოდ ლოკალიზაციაქმნილი კიდევ არ ყოფილა ჩვენში.

² Н. Заозерский и А. Хаканов, Номоканон Иоанна Постника в его редакциях: грузинской, греческой и славянской, стр. 66.

7. „ათენაგობიდან“ იწყება ახალი, მეშვიდე, პერიოდი, რომელიც „ენკენიამდე“ (13 სექტემბერი) გრძელდება. ხანგრძლივობა ამ პერიოდისა დამოკიდებულია იმაზე, თუ როდის მოდის აღდგომა. თუ ის 22 მარტს არის, მაშინ „ათენაგობა“ მოდის 27 ივნისს, მაშასადამე—ამ პერიოდის სიგრძე უდრის 77 დღეს ან 11 კვირას, ხოლო, როდესაც აღდგომა 25 აპრილს არის, „ათენაგობა“ 31 ივლისს მოდის, ამ პერიოდის სიგრძე კი უდრის 42 დღეს ან 6 კვირას. როდესაც ის 11 კვირას უდრის, ორ ნაწილად იყოფა: ა) შვიდი კვირის პერიოდი და ბ) ოთხი კვირის პერიოდი.

8. „ენკენიიდან“ იწყება ახალი, მერვე, პერიოდი, რომელიც „იერუსალიმის კანონით“, შეიცავს 14 კვირას და 21 დეკემბრამდე გრძელდება. მაგრამ აქ უფრო გვიანი დროის შესწორება უნდა გვქონდეს. თუ მხედველობაში გვექნება გაბატონებული შვიდკვირიანი სისტემა, უძველეს დროში, ალბათ, ეს პერიოდიც ორად იყოფებოდა, პირველში უნდა ყოფილიყო შვიდი კვირა ან 49 დღე, 13 სექტემბრიდან 1 ნოემბრამდე,—

9. მეორეშიც—49 დღე ან შვიდი კვირა, 2 ნოემბრიდან 20 დეკემბრამდე პირველი ნოემბერი რომ მიჯნა იყო ამ ორი პერიოდისა, ეს ჩანს სირო-ქალდეველთა (ნესტორიანთა) საეკლესიო წელიწადიდან, რომელშიაც უკანასკნელი პერიოდი წლისა სწორედ 1 ნოემბერს თავდება. ამ პერიოდში, მეცხრეში, ეხლა მოდის შობის მარხვა, მაგრამ ძველად ეს ასე არ ყოფილა; შობის მარხვა აღმოსავლეთში პირველად იხსენიება კოპტების კალენდარში (VIII საუკ.), მეცხრე საუკუნეში ის კიდევ არ იყო საბოლოოდ ჩამოყალიბებული და მისი სიგრძე უდრიდა 18—4 დღეს¹.

როგორც დავინახეთ, მეოთხე, მეხუთე, მეექვსე, მეშვიდე, მერვე და მეცხრე პერიოდი ჩვენი ლიტურგიულ-ეორტალოგიური წელიწადისა შესდგება შვიდ-შვიდი კვირის ან 49 დღისაგან. შვიდკვირიან პერიოდად დაყოფა საეკლესიო წელიწადისა უნდა იყოს უძველესი აღმოსავლური პრაქტიკა, რომლის კვალი დარჩენილა, სხვათა შორის, სპარსეთის ქრისტიანების, ეგრეთწოდებულ ნესტორიანთა, კალენდარშიაც. მეორე ნახევარი წელიწადისა, რომელიც შეიცავს ჩვენი წელიწადის 4—8 პერიოდს, ნესტორიანთა კალენდარშიაც დაყოფილია ექვს პერიოდად, რომელთაგან თვითთული შვიდი კვირისაგან შესდგება და „შვიდეულად“ იწოდება². პირველი პერიოდი, შვიდკვირიანი, როგორც ჩვენს კალენდარში, არის დიდმარხვის „შვიდეული“, აღდგომამდე, მეორე—აღდგომის „შვიდეული“ მარტვილიამდე, მესამე—მოციქულთა „შვიდეული“, რომელიც, რაც საყურადღებოა, თავდება ეგრეთწოდებული „ნავასარდილ“-ით (სომხური „ნავასარდ“), რაც უდრის სომხურ „ვარდავარს“³, მაშასადამე—ჩვენს „ათენაგობას“. ეს „ნავასარდილ-ვარდავარი“ აქაც აღდგომა + 98 დღე მოდის, ისე, როგორც ჩვენი „ათენაგობა“. „ნავასარდილ-ვარდავარიდან“ მოყოლებული, 1 ნოემბრამდე, ნესტორიანებს აქვთ სამი „შვიდეული“: ზაფხულის, ილიასი და მოსესი; უკანასკნელი, მოსეს შვიდეული, ნამდვილად შესდგება არა შვიდი კვირისაგან, არამედ

¹ Проф. М. Скабалланович—Толковый Типикон I, 364, 454.

² Проф. В. Болотов, Из истории церкви Сиро-персидской, Церковный год Сиро-халдеев, Христ. Чтение, 1901 г. Июнь, стр. 937—965.

³ В. Болотов, op. cit. стр. 943.

maximum 28 დღის ან 4 კვირისაგან (როდესაც აღდგომა მოდის 22 მარტს); როდესაც აღდგომა 25 აპრილს ხვდება, ეს „შვიდეული“ სულ იკარგება და ამასთან ერთად წინა, ილიას, შვიდეულსაც ერთი კვირა აკლდება. მთელი ეს პერიოდი, 13 ენკენისთვე—1 ნოემბრის გამოკლებით, რომლისათვისაც ჩვენს კალენდარში დამოუკიდებელი „შვიდეულია“ დადებული, უდრის ჩვენს პრაქტიკაში ათენაგე-ენკენის „შვიდეულს“. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვხედავთ ნამდვილს შესატყვისობას ნესტორიანთა ილია—მოსეს „შვიდეულებისას“. როდესაც აღდგომა 22 მარტს მოდის, ათენაგე-ენკენიას პერიოდი უდრის 11 კვირას, ეს არის, მაშასადამე, შვიდი კვირა ნესტორიანთა „ილიას შვიდეულისა“ და ოთხი კვირა (maximum-ი) „მოსეს შვიდეულისა“. როდესაც აღდგომა 25 აპრილს მოდის, ათენაგე-ენკენის პერიოდი უდრის 6 კვირას ან 42 დღეს, მაშასადამე, ეს არის დაკარგვა ნესტორიანთა „მოსეს შვიდეულისა“ და ჩამოჭრა ერთი კვირისა „ილიას შვიდეულისაგან“.

ამნაირად, ჩვენი უძველესი ეორტალოგიური კალენდარი და წელიწადი, რამდენადაც მის შესახებ ფრაგმენტალური ცნობების მიხედვით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, მაჩვენებელია იმ გზისა. რომლითაც მიემართებოდა ქრისტიანულ-მწიგნობრული და საზოგადოდ კულტურული კავშირი ქართველებისა აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, როგორცაა სირია, პალესტინა, მესოპოტამია, სომხეთი და სპარსეთი.